

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 12 (Aralık / December 2024), 50-87.

Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı: Cuma Hutbeleri Örneği

Contribution of Non-Formal Religious Education to Generation Z: The Example of Friday Sermons

Saadettin ÖZDEMİR

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Isparta/ Türkiye
Prof. Dr., Süleyman Demirel University Faculty of Theology,
Department of Philosophy and Religious Studies
Isparta/ Türkiye
saadettinozdemir07@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5714-9266>

Ahmet Yusuf GIYNAŞ

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Isparta/ Türkiye
Ph.D. Student, Süleyman Demirel University, Faculty of
Theology, Department of Philosophy and Religious Studies
Isparta/ Türkiye
yusufgiynas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5076-113X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Eylül / July 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Özdemir, Saadettin - Ahmet Yusuf Giynas. "Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı: Cuma Hutbeleri Örneği".
ATEBE 12 (Aralık 2024), 50-87. <https://doi.org/10.51575/atebe.1544267>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Araştırma için Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulundan 06.10.2022 tarih ve 126/26 numaralı karar sayısı ile Etik İzin alınmıştır. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Ethical permission for the research was obtained from Isparta Süleyman Demirel University Social Sciences Scientific Research Proposal Ethics Evaluation Board, with decision number 6 dated October 06, 2022 (**Saadettin ÖZDEMİR/Ahmet Yusuf GIYNAŞ**).

Yazar Katkıları: Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Makale Yazımı: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı: Cuma Hutbeleri Örneği

Öz

Örgün din eğitimine katılmayan, örgün din eğitimi dışında veya yanında devam eden yaygın din eğitimi, bireylere dini bilgiler aktararak bireylerin dini anlayışlarını geliştirmek ve dini ihtiyaçlarını gidermek için resmi ya da özel kuruluşlar vasıtasıyla planlı ve amaçlı olarak verilen eğitimidir. Yaygın din eğitimi ilk insan/peygamber ile başlayıp zaman içinde farklı formlarda (camii, suffe, medrese, tekke ve zaviyeler vb.) günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde yaygın din eğitimini şekillendiren temel kurum Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı yaygın din eğitimini cami içi ve cami dışı olarak yerine getirmektedir. Cami içi yaygın din eğitimi ise; vaaz, hutbe ve Kur'an öğretimi ile yapılmaktadır. Bu eğitimlerden olan hutbe, Müslümanları ilgilendiren bütün konuları ele alarak topluma dini bilgileri öğretmek; insanlarda olumlu yönde davranış değişikliği oluşturmak, hedef kitlenin iman, ahlak ve toplumsal farkındalık bakımından duyarlı hale gelmesini sağlamak için bireylere yardımcı olmaktadır. Yaklaşık olarak aynı dönemlerde doğmuş, aynı dönemin özelliklerini paylaşan, benzer sorumluluklara sahip bireyler aynı kuşak bireyleri olarak tanımlanır. 1990-2015 yılları arasında doğmuş büyümüş bireyler Z kuşağı bireyleri olarak adlandırılmaktadır. Bu kuşak teknolojik yenilikler ve aletler içinde doğmuş, büyümüş ve yaşamış bireyleri tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu kuşağın özellikleri arasında, interneti kullanma, teknolojiyi sevmeye, görsel yetenekleri fazla, aceleci, üretken, adalet ve eşitlikçi olarak sıralanmaktadır. Toplumların kültürlerinin değişimindeki farklılık nesillerin birbirlerinden farklı ortamlarda yetişmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum her nesilde ortaya çıkan farklılıkları önemli hale getirmektedir. Çünkü her nesil farklı ortam ve problemler ile karşılaşmaktadır. Bu farklılık eğitimde özeldir ise din eğitiminde dikkate alınması gerekmektedir. Yaygın din eğitim nesiller arasındaki bu farklılıkları dikkate alarak bireylerin kendilerini geliştirmelerine ve bilgilerini güncellemelerine yardım etmektedir. Bu sebeple yaygın din eğitimi Z kuşağının ihtiyaçlarını dikkate alarak farklı metod ve etkinlikleri geliştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Z kuşağının öğrenme durumu, davranışı ve isteklerinin bilinmesi yaygın din eğitimi alanına yararlar sağlayacaktır. Araştırmamız Z kuşağının Cuma hutbelerini algılamalarını incelemek amacıyla tanımlayıcı araştırma tasarımı ile yürütülmüştür. Araştırma evrenini; Konya İli Seydişehir, Beyşehir ilçesinde 14-25 yaş aralığındaki bireyler oluşturmuştur. Araştırmanın örnekleme; G-Power programında Cohen'in etki büyüklüğü 0.5, tip 1 hata 0.05 ve güç 0.95 alınarak ulaşılması gereken minimum sayı 170 kişi olarak belirlenmiştir. Örneklem sayısına ulaşabilmek için, olasılıksız örnekleme yöntemlerinden gelişigüzel örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada etik kurul onayı ve verilerin toplandığı camilerin bağlı olduğu Müftülüklerden yazılı izin alındıktan sonra Kasım 2022- Ocak 2023 tarihleri arasında anket yöntemiyle (Birey Tanılama Formu ve Cuma Hutbelerine İlişkin Bilgi Formu) toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde IBM SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Araştırma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler için frekans dağılımı (sayı, yüzde), sayısal değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma) kullanılmıştır. Araştırmaya 14-25 yaş aralığında 175 birey katılmış olup yaş ortalamaları 17.04'dir. Katılımcıların çoğunluğunun lise öğrencisi olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, Z kuşağı bireylerinin davranışları, sosyal ve politik tercihleri, din ve maneviyat arayışları diğer kuşaklardan farklılık göstermektedir. Z kuşağı bireylerinin dini yeterlilik düzeylerinin yeterli olduğu, her hafta Cumaya gittikleri, Cuma hutbelerine katılım sağladığı, hutbelerden umut bekledikleri, olumlu yönden etkilendikleri görülmekte olup hutbelerde anlatılan konuların çoğunluk tarafından hatırlanmadığına ulaşılmıştır. Cuma hutbelerinin konularının ihtiyaçlara uygun olmadığı, aynı konuların sürekli olarak tekrar edildiği, hatibin konuşma ve anlatım tarzının iyi olmadığına ulaşılmıştır. Z kuşağı ihtiyaç duydukları konuları din görevlilerinden talep etmedikleri, hutbe konularının güncel ve yereli dikkate alan konulardan

seçilmesini istemektedir. Cuma hutbelerinin süreleri katılımcılar tarafından normal karşılandığı fakat hutbelerin sade bir anlatım ile sunulmasına dikkat edilmesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yaygın Eğitim, Din Görevlisi, Z Kuşağı, Cuma Hutbeleri.

Contribution of Non-Formal Religious Education to Generation Z: The Example of Friday

Sermons

Abstract

Non-formal religious education, which continues outside of or alongside formal religious education for individuals unable to participate in formal settings, is structured and delivered through official or private institutions. Its purpose is to enhance individuals' religious understanding by imparting religious information to them and meeting their religious needs. Common religious education started with the first human/prophet and continued in different forms (mosques, suffa, madrasahs, dervish lodges, etc.) up until today. The main institution shaping widespread religious education today is the Presidency of Religious Affairs. The Presidency of Religious Affairs carries out non-formal religious education inside and outside the mosque. Intra-mosque religious education is provided through preaching, sermons, and Quranic teaching. This training aims to teach religious information to society by addressing all the issues that concern Muslims; to foster positive behavioral changes in people and to help individuals to sensitize the target audience sensitive in terms of faith, morality, and social awareness. Individuals who were born in approximately the same period, who share the characteristics of the same period, and who have similar responsibilities are defined as individuals of the same generation. Individuals born and raised between 1990 and 2015 are called Generation Z individuals. This generation refers to individuals who were born, grew up, and lived among technological innovations and devices. Therefore, the characteristics of this generation include using the internet, loving technology, having high visual skills, being hasty, productive, fair, and egalitarian. The differences in the cultural changes of societies necessitate that generations grow up in different environments. This makes the differences that emerge in each generation important because each generation encounters different environments and problems. These differences need to be taken into account in education, especially in religious education. Informal religious education considers these differences between generations and helps individuals improve themselves and update their knowledge. For this reason, non-formal religious education needs to develop different methods and activities by taking into account the needs of Generation Z. In this context, knowing the learning status, behavior, and desires of Generation Z will benefit the field of non-formal religious education. Our research was conducted with a descriptive research design to examine Generation Z's perceptions of Friday sermons. The research universe consists of individuals between the ages of 14-25 living in Seydişehir, Beyşehir district of Konya Province. The sample of the study was determined as the minimum number to be reached as 170 people, using Cohen's effect size of 0.5, type 1 error of 0.05 and power of 0.95 in the G-Power program. To reach the sample number, the random sampling method, one of the non-probability sampling methods, was used. After obtaining the approval of the ethics committee and written permission from the Mufti's Offices affiliated with the mosques where the data were collected, the data was collected between November 2022 and January 2023 using the survey method (Individual Identification Form and Information Form on Friday Sermons). IBM SPSS 25.0 program was used in the analysis of the research data. When evaluating the research data, frequency

distribution (number, percentage) was used for categorical variables, and descriptive statistics (mean, standard deviation) were used for numerical variables. 175 individuals between the ages of 14-25 participated in the study, and the average age was 17.04. The majority of the participants were high school students. As a result, the behaviors, social and political preferences, and religious and spiritual pursuits of Generation Z individuals differ from other generations. It has been observed that the religious proficiency levels of Generation Z individuals are sufficient, they attend Friday prayers every week, participate in Friday sermons, derive hope from the sermons, are positively affected, and the majority of them do not remember the topics discussed in the sermons. It has been found that the topics of the Friday sermons are not suitable for the needs, the same topics are repeated over and over again, and the speaker's speaking and expression style is not good. Generation Z does not demand the topics they need from religious officials, but prefers sermon topics to be chosen from current and local issues. It was concluded that the duration of the Friday sermons was considered normal by the participants, but attention was paid to presenting the sermons simply.

Keywords: Religious Education, Non-Formal Education, Religious Official, Generation Z, Friday Sermons.

Giriş

Yaygın din eğitimi (YDE), örgün din eğitimini destekleyen, her yaş ve düzeydeki bireye dini bilgiler kazandırmak ve bireylerin dini anlayışlarını artırmak için hayat boyu süren, planlı, programlı ve örgütlü eğitim faaliyetidir. Örgün eğitime katılma şansı olmayan bireylere gönüllülük prensibi ile ikinci bir şans vererek, bireylerin dini, milli kültür ve değerlerin öğrenmesini amaçlayan eğitim faaliyetidir.¹

YDE; bireyleri İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları konusunda bilgilendirmeyi ve farkındalık oluşturmayı; bireylere dini bilgiler, duygular ve beceriler kazandırmayı, bireyleri batıl inanç ve hurafelerden uzak tutmayı hedefler. Ayrıca bireylere dini yaşamlarında yol göstermeyi, Kur'an-ı Kerim'i doğru öğrenmeyi ve mealini okuma alışkanlığı kazandırmayı, kültürlerarası barış ortamının sağlanmasında İslam'ın hoşgörüsünü yansıtmayı amaç edinir.²

YDE; ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ile başlayıp günümüze kadar devam etmiş ve gelecek zaman dilimlerinde de devam edecektir. Çünkü insanlar her zaman ve yerde diğer bireylerden dini bilgiler öğrenmektedir. YDE, Hz. Muhammed zamanında Mescidi-i Nebi bitişiğinde "Suffe" adında bir kurum inşa edilinceye kadar sözlü olarak yapılmıştır. YDE, bu yapı ile belirli bir mekâna alınmıştır. Böylece YDE daha düzenli ve planlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Böylece dini bilgi ve değer aktarımının yapılması ile yaygın din eğitimi kurumları

¹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara, 2010), 181; Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi (El Kitabı)* (Ankara: Grafiker, 2017), 280.

² Aytekin Demircioğlu - Büşra Çelik, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (05 Nisan 2020), 13.

yaygınlaşmıştır.³ Camilerin yanında zaman içinde farklı kurumlar (Nizamiye Medresesi, Tekke ve Zaviyeler vb.) açılarak YDE devam etmiştir.

Günümüzde yaygın din eğitimi verildiği kurumlarının düzenleyicisi Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'dir. İslam tarihinde olduğu gibi DİB de insanların dini konularda bilgi edinmelerinin merkezine camileri koymuştur. Cami, Müslümanların bireysel veya topluca ibadet ettikleri yerdir. Cami içindeki ve dışındaki yapıları ile İslam kültürüne hizmet ederek tüm insanları İslam idealine çağırır yerdir. DİB yaygın din eğitimini cami dışı ve cami içi olarak yerine getirmektedir. Cami dışı yaygın din eğitimleri; Kur'an kursları, cezaevi vaazları, irşat merkezleri, manevi danışmanlık, konferanslar, kitle iletişim araçları, tarikat, cemaat ve yurt dışı din hizmetleridir. Cami içi yaygın din eğitimi hizmetleri ise; hutbe, vaaz ve Kur'an öğretimidir.⁴

İnsanlar ibadetlerini yerine getirme ve dini bilgi edinme amacıyla camilere gönüllü olarak gelmektedir. Bu isteklilik hali insanların hutbe ve vaazları dikkatli dinlemelerini sağlamaktadır. Böylece hutbe ve vaaz, YDE aracı olarak Müslüman toplumlarda dini bilgilerin, manevi ve ahlaki değerlerin nesilden nesile aktarılmasında önemli rol oynamaktadır.⁵ Ancak bu durum aynı özelliklere sahip bireylerde olumlu iken farklı özellikteki bireylerin anlam dünyasına hitap etmemektedir. Zira hutbeyi dinleyen bireyler hem yaşantı olarak hem de yetiştiği zaman dilimi olarak birbirlerinden farklı sosyo-ekonomik durumdadırlar. İnsanların sosyo-ekonomik durumları (dini, kültürel, politik, sosyolojik vb.) her çağda farklılıklar getirmiştir. Bu farklılıklar farklı anlayışların, yorumların ve kuşakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece her kuşak kendi zamanının kabullerini oluşturmuştur. Çünkü değişen hayat şartları bunu gerekli kılmıştır.⁶ Bu değişim insanlık tarihi boyunca olduğu gibi insanlık var olduğu müddetçe devam edecektir. Bu durum günün şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak Cuma hutbelerinin insanlar için daha uygun olması gerekmektedir.

Literatür incelendiğinde hem tez hem de makale olarak hutbe konusunu farklı yönleriyle ele alan çalışmalar olduğu⁷ gibi Z kuşağının dini anlama ve algılarına yönelik çeşitli çalışmalar

³ Meryem Karataş, "Camilerde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti", Bitlis İslamiyat Dergisi 4/1 (15 Haziran 2022), 7.

⁴ Recep Kaymakcan, "Yaygın Din Eğitiminde Yöntem", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usül) Meselesi*, ed. Seyid Ali Tüz - İsmail Kurt (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 55; Hüseyin Yılmaz, "Yaygın Din Eğitimi Kurumları Ve Toplumsal Barış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2001), 334.

⁵ Ahmet Arslan, "Türkiye'de Din Eğitimi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1995), 162.

⁶ Ayşe Aksoy, *Z Kuşağı ve Din (Trabzon İli Örneği)* (Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 1.

⁷ Ahmet Önkal, "İrşad Vasıtası Olarak Hutbe", *1. Din Şurası Tebliğleri ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995); Mehmet Yaşar, *Günümüz Cuma Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dini Araştırmalar* 1/2 (01 Haziran 1998), 5-51; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atebe>

vardır.⁸ Z kuşağının gözüyle Cuma hutbelerini inceleyen bir araştırmanın olmaması bu çalışmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla araştırmamız Z kuşağının gözünden Cuma hutbelerini

Muhammet Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Ahmet Onay, “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 1-13; Kasım Kocaman, *Dini İletişimde Hutbe* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Yusuf Taşan, *Dini Tebliğde Hutbe’nin Yeri Ve Hz. Peygamber’in Hutbe Tarzı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Durmuş, Zülfikar, “Bilgi Edin (dir) me Aracı Olarak Hutbe”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 839-852; Halise Kader Zengin, “Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 121-147; Abdullah Özbolet, “Hutbelerde Söylem Değişimi- Diyanet Hutbeleri Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/9 (2013), 662-679; Şükrü Keyifli, “Cami İçi Din Eğitimi ve İletişim Süreci Olarak Hutbeler”, *Ekev Akademi Dergisi* 17/55 (2013), 71-88; Halil Arslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Ahmet Vural, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Celfin, *Din toplum ilişkisi bakımından Cuma hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit örneği* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); M. Kamil Yaşaroğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 93-107; İslam Can, “Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2017), 507-532; Zeki Tan, “Hutbe Dilinin Yeniden İnşası”, *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu* (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 157-170; Şükrü Keyifli, “Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 25-41; Nurettin Ürün, *Erken Cumhuriyet Döneminde Dinin Merkezileşmesine Bir Örnek:Cuma Hutbeleri* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Kasım Kocaman, “Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1258-1271; Tahir Erçin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde Geçen İhtilafli Haberler (1980-1990)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mehmet Gülnar, *Gazete ve Cuma Hutbesi Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Elvan Ecem İşal, *Pierre Bourdieu kavramları üzerinden Cuma hutbelerinin analizi* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Şule Çakır, *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Tasavvuf Algısı(1980-2017)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ahmet Ercan, *Diyanet İşleri Başkanlığının 2017 Yılında Yayımladığı Cuma Hutbelerinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ali İhsan Er, *Hutbelerdeki İslam İktisadi İle İlgili Söylemlerin Tahlili: İstanbul İli Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ümit Harun Akkaya, “Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi”, *Bilimname* 2021/44 (30 Nisan 2021), 83-129; Umut Kaya, “2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, (2021), 221-258; Mücahit Karahan, *2015-2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁸ Rabia Çetin, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri Ve Ahlaki Çözülme Eğilimleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Orhan Gürsu - Fatmana Semiha Önce Özokudan, “Ergenlerde Dindarlık, Narsizm Ve Özgüven”, *Turkish Academic Research Review* 4/4 (2019),

analiz eden bir saha araştırmasıdır. Bu nitelikteki bir çalışmanın, alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı; Z kuşağının gözüyle Cuma hutbelerini incelemek ve bu bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik Cuma hutbelerinin sunumunun yapılması ve verimliliğinin artması için gerekli olan adımları ortaya koymaktır. Böylece Cuma hutbelerinin Z kuşağına daha etkin ve verimli olmasına katkı sağlamaktır. Bu amaçla bu araştırmada aşağıda soruların cevapları araştırılmaktadır:

1. Cuma hutbeleri konu ve muhteva bakımından Z kuşağı için yeterli midir?
2. Cuma hutbeleri Z kuşağını bilgilendirmekte midir?
3. Cuma hutbeleri Z kuşağının davranışları üzerine etkili midir?
4. Cuma hutbeleri konularının Z kuşağının dikkatini çekmekte midir?
5. Cuma hutbelerinin Z kuşağının gözünde saygınlığı ne durumdadır?

1. Hutbe

“Bir topluluğa yapılan güçlü ve etkileyici konuşma” anlamına gelen hutbe⁹ Cuma ve bayram namazlarının kılınması esnasında farz namazların öncesinde ve vacip namazın sonunda genelde vaaz ve nasihat şeklinde yerine getirilen konuşmayı ifade eder.¹⁰ Başka bir tanıma göre; bir mekânda toplanmış insanların, başta dini konular olmak üzere, hayatlarını kolaylaştıran, ilişkilerini düzenli ve uyumlu hale getirmeye yardımcı olan bilgileri aktarmayı amaçlayan konuşmalardır.¹¹ Bu tanımlardan yola çıkarak hutbe; Müslümanları ilgilendiren bütün konuları ele alan, vatan ve millet sevgisi, eğitim ve öğretimin önemi, ticaret kuralları, teknolojinin yararları ve zararları, yardımlaşma, dini, resmi gün ve geceler ile güncel konular hakkında bilgiler veren konuşmadır.¹²

439-454; Nida Aydın, *Z Kuşağı ve Din* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Sena Gökçe - İshak Tekin, “Z Kuşağının Dindarlık Eğilimleri”, *Talim* 5/2 (ts.), 182-205; Sacide Çalışkan, *Z Kuşağında Deizm Algısı Ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Aslı Topuz, “Yaygın Din Eğitimi Faaliyetlerinin Z Kuşağının İlgi Ve İhtiyaçları Açısından Değerlendirilmesi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 46/2 (2023), 127-155.

⁹ Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ağustos 2024).

¹⁰ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1998), 425.

¹¹ İbrahim Paçacı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), “Hutbe”, 273.

¹² Hasan Ali Görgülü, “Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hutbede İzlediği Metot ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 172; Şeref Göküş, “Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Çocuk ve Çocuk Eğitimi (2010-2015)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II* (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 1348.

Hutbenin temel işlevi ibadet ve din eğitimidir.¹³ Böylece topluma dini bilgiler öğreterek insanlarda olumlu yönde davranış değişikliği oluşturmaktır. Hutbeler hedef kitlenin iman, salih amel, ahlak ve toplumsal farkındalık bakımından duyarlı hale gelmesini; insanların yanlış anladığı/öğrendiği dini konuların doğrularını öğreterek imanlı ve bilinçli bir toplumun oluşmasını sağlamaktır.¹⁴

Hutbe; dini amaçlar doğrultusunda milyonlarca insana hitap etmekte ve toplumun bütünleşmesini sağlayarak toplumsal hayatı tehdit eden hurafelerin yayılmasının önüne geçmektedir.¹⁵ Bu sebeple hutbelerdeki konular, kullanılan argümanlar ve topluma verilen mesajlar büyük öneme sahiptir. Çünkü hutbeler, bireylerin dini ve sosyal davranışlarını istendik yönde olmasını sağladığı için hutbelerin iyi hazırlanması ve iyi sunum yapılması gerekmektedir.¹⁶

Dinin insanlara iletmek istediği mesajların hedef kitleye aktarılması olarak tanımlanan “dini iletişim süreci” iyi değerlendirilmelidir.¹⁷ Zira iletişimde amaç bir düşünceyi veya bilgiyi hedef kitleye sağlıklı bir şekilde aktarmaktır. Dini iletişimde sık kullanılan yöntem sözlü iletişimdir.¹⁸ Bu durum sözlü iletişimi sunan kişinin dikkatli olmasını gerektirmektedir. Çünkü imamın din konusunda hissettiği her sevinci ve üzüntüyü, hedef kitleye iletmesi bireylerin her birisinin kalbinde yumuşaklık veya üzüntü meydana getirebilir. Hatip, etkili bir iletişim ile hedef kitleyi olumlu yönde etkilediği gibi hedef kitlenin gönüllerini aydınlatıp iman nuru ile doldurabilir.¹⁹ Böylece bireylerin dinlerine, vatanlarına ve milletlerine sevgileri ve saygıları artabilir. Ayrıca bireyler dini veya güncel konularda aydınlanabilir.²⁰ İmamın etkili olmayan iletişim sunması ise tam tersi bir durum meydana getirebilir.

2. Z Kuşağı

Kuşak; yaklaşık olarak aynı dönemlerde doğmuş, aynı çağın özelliklerini paylaşan, benzer ödevlerden sorumlu olan ve kendilerine özel ortak bir yaşantı alanında şekillenerek ortak kişilik,

¹³ Keyifli, “Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar”, 27.

¹⁴ Mehmet Doğru, Hitabet (İstanbul: Damla Yayınları, 2000), 17.

¹⁵ Recai Doğan, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39/1 (01 Haziran 1999), 491; Nurullah Altaş, “Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu (1. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/487.

¹⁶ Yaşar, Günümüz Cuma Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, 43; Keyifli, “Cami İçi Din Eğitimi ve İletişim Süreci Olarak Hutbeler”, 79.

¹⁷ Keyifli, “Cami İçi Din Eğitimi ve İletişim Süreci Olarak Hutbeler”, 72; Kocaman, Dini İletişimde Hutbe, 107.

¹⁸ Ayhan Öz, “Kaynak Ve Alıcı Yönünden Etkili İletişimin Odak Noktaları Ve Bunların Dinî İletişime Etkileri”, Bilimname 2017/33 (29 Mayıs 2017), 130.

¹⁹ Ahmet Hamdi Akseki, Yeni Hutbelerim (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1936), 6-7.

²⁰ Baktır, “Hutbe” (1998), 425.

davranış ve kültür oluşturan bireyler olarak tanımlanmaktadır.²¹ Kuşaklar; tarihte yaşanan önemli toplumsal olaylar, kaoslar, savaşlar, doğüstü olaylar, yaşanmışlıklar, anlayışlar, dünya görüşleri ve değerler etrafında oluşmaktadır. Toplumsal yaşantılara, dönemin özelliklerine göre ortalama 20-25 yılda kuşaklar değişmektedir. Değişen kuşaklar o dönemde doğan, büyüyen bireylerin karakterlerinin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir.²² O halde doğum tarihleri belirli yıllar arasında olan; duygu, düşünce, tutum ve davranışlarıyla ortak özellikler sergileyen insan toplulukları aynı kuşak üyesi olarak tanımlanır.²³ Hemen hemen aynı dönemde doğal olarak aralarında bir kan bağı olmayan fakat yaşadıkları dönemin etkisiyle benzer fikir, tutum ve davranışlara sahip olan bireyler aynı kuşak üyesi olarak ifade edilmektedir.²⁴

Literatür tarandığında Z kuşağı, 1990-2012 yılları arasında doğan bireyleri kapsamaktadır.²⁵ Ülkemizde ise, internetin gelişi ve internetin evlerde aktif olarak kullanılması düşünüldüğünde 1995-2015 arası doğumlu bireylerin Z kuşağı olarak isimlendirilmesinde bir problem olmayacaktır.²⁶ Z kuşağı ülkelere göre farklı isimlerle anılmıştır. Bunlar “İ kuşağı” “@ kuşağı”, “Google kuşağı”, “.com kuşağı”, “yeni sessiz kuşak”, “internet kuşağı”, “kristal nesil” (ülkemizde) ve “kendin yap nesli” olarak isimlendirilmektedir.²⁷

Teknolojik yenilikler ve aletler içinde doğan, büyüyen ve yaşayan Z kuşağı, teknolojik aletleri kullanmada yeteneklidir. Bu yetenekler arasında online oyunlar oynamak, internette dolaşmak, telefonla mesajlaşmak ve yazılım gibi aktiviteler vardır.²⁸ Teknoloji ile içli dışlı olan bu bireyler, bilgi ve zaman akışını iyi kontrol edebilmekte ve değişime hızlı adapte olabilmektedir. Böylece kendi tekniklerini oluşturmaktadır.²⁹ Z kuşağı; sosyalleşmelerinde, yaşam

²¹ Elif Başak Sarıoğlu, Y’leri Anla, Değiştirme: Kurumsal Hayatta Milenyum Kuşağı ve İletişim (Hümanist Kitap, 2018), 25.

²² Jean M. Twenge, Ben Nesli (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 15.

²³ B. R. Kuppersemidt, “Multigeneration Employees: Strategies for Efective Management”, *The Care Manager* 19/1 (2000), 67.

²⁴ Bekir Onur, “Kuşak Kavramı ve Kuşaklararası Diyalog”, *Eğitim ve Bilim* 4/23 (1980), 15.

²⁵ M Umut Tuncer, “Ağ Toplumunun Çocukları: Z Kuşağının Kişilerarası İletişim Becerilerinin Çok Boyutlu Analizi”, *Atatürk İletişim Dergisi* 10 (2016), 33-45; Jean M. Twenge, İ Gen: Why Today’s Super-Connected Kids Are Growing up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy- and Completely Unprepare for Adulthoo and What That Means for the Rest of Us. (New York: Atrua Books, 2017); Nebi Özdemir, “Kuşaklararasılık ve Kültürel Değişme”, *Çocuk ve Medeniyet* 4/7 (2019), 125-149; Mustafa Özodaşık, “Z Nesli Ve İletişim Sorunları”, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi* 27/4 (2019), 113-136.

²⁶ Vehbi Bayhan, “Kuşaklar Sosyolojisi ve Türkiye İçin Yeni Bir Kuşak Analizi”, *Sosyoloji Divanı Dergisi* 13/1 (2019), 29; Fatma İnce, *Kuşaklar Arası Etkin İletişim ve Davranış* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2018), 19.

²⁷ Amarendra P. Singh - Jianguanglung Dangmei, “Understanding the Generation Z: The Future Workforce”, *South-Asian Journal of Multidisciplinary Studies* 3/3 (2016), 3.

²⁸ Ayca Türk, *Y Kuşağı* (İstanbul: Kafekültür Yayıncılık, 2017), 21.

²⁹ Pembener, “Z Kuşağı Gençlerin Dinamiklerini Değiştirmeye Geliyor” (09 Nisan 2014).

alışkanlıklarında ve öğrenme stillerinde farklı beklentilere sahiptir.³⁰ Bu beklentiler kuşak bireylerinin psiko-motor becerilerinin gelişmesine ve aynı anda birden fazla fiili gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır.³¹

Z kuşağının özellikleri; internet kullanmasını seven, görsel yetenekleri gelişmiş, yaşamlarının çoğunu çıkar(fayda) üzerine kurmuş, yeni işler çıkarma konusunda beceriklilik olarak sıralanabilir.³² Bununla birlikte teknolojiye bağımlı, aceleci, üretken ve anlık tüketen bireylerdir. Bu bireyler çevreye karşı sağduyulu olmakla birlikte adalet ve eşitlik konularında hassastır. Ayrıca Z kuşağı; yaşamlarında kendi istek ve tercihlerini dikkate alan, inanç ve tercihlerini önceleyen, kendi işlerinin uygulayıcısı ve yönetici olan özgürlükçü bireylerdir.³³ Aynı zamanda siyasetle fazla ilgili olmadıkları gibi yurtdışında eğitimlerini devam ettirmeyi ve yaşamayı öncelemektedir.³⁴ Bu öncelikler Z kuşağının daha özgüvenli olmalarını ve geleceklerini garanti altına almalarını³⁵ ve farklı düşünüp çeşitli bilgiler elde etmelerini sağlamaktadır.³⁶

Z kuşağı bireylerinin davranışları, tutumları, sosyal ve politik düşünceleri, din ve maneviyat arayışları önceki kuşaklara nazaran farklıdır. Bu durumun oluşmasında aile, okul, arkadaş çevresi, eğitim durumu, teknoloji kullanımı, sosyal alanlar vb. unsurlar etkilidir. Z kuşağının internet ve teknolojik aletleri kullanmaları hayatlarında olumlu katkılar sunmasına rağmen kaygı, depresyon ve intihar gibi olumsuz hislerin ve davranışların oluşmasına neden olmuştur.³⁷ Ayrıca bu bireylerin kendilerini ebeveynlerine göre daha eğitilmiş ve bilgili görmeleri; dinin, yaşamlarına etkisini daha dar bir alan ile sınırlandırmaları; din ve değer algılarında

³⁰ Rafet Beyaz, "Z Kuşağı Tüketicilerinin Kişilik Özellikleri ve Bilinçli Tüketim Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Gençlik Araştırma Dergisi* 8/22 (2020), 56.

³¹ Köktener, A., Algül A., "Z kuşağı Youtube Kullanım Motivasyonları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/4 (2020), 422.

³² Marc Prensky, "H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom", *Innovate: Journal of Online Education* 5/3 (2009); Gülşen Kırpık, "Z Kuşağının Girişimcilik, Profesyonellik ve Liderlik Niyeti Üzerine Bir Araştırma: Kahta Örneği" (2. Uluslararası GAP İşletme Bilimleri ve Ekonomi Kongresi, Şanlıurfa: İksad Yayınevi, 2018), 39; Ahmet Karadoğan, "Z Kuşağı ve Öğretmenlik Mesleği", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 17-18.

³³ Nevriye Altuntuğ, "Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 4/1 (2012), 209.

³⁴ Necmi Karlı, "Üniversite Öğrencilerinde Manevi-İnsani Değerler ve Dindarlık İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (24 Haziran 2021), 143-174.

³⁵ Mustafa Özkan - Betül Solmaz, "The Changing Face of the Employees-Generation Z and Their Perceptions of Work (a Study Applied to University Students)", *Proceia Economics and Finance* 26 (2015), 476-483.

³⁶ Marc Prensky, "Digital Natives, Digital Immigrants Part 2: Do They Really Think Differently?", *On the horizon*, (2001).

³⁷ Jean M. Twenge, İ Nesli (İstanbul: Kaknus Yayınları, 2018), 23-26.

farklılıklar olmasına, dindarlık algılarının günden güne azalmasına neden olmuştur.³⁸ Bu da yaşamlarında dini uygulamaların azalmasına yol açmıştır.³⁹

Toplumların ve kültürlerin değişime uğraması nesillerin birbirlerinden farklı ortamlarda yaşamalarını zorunlu kılmaktadır. Bu durum nesiller arasındaki farklılıkları anlamayı önemli kılmaktadır. Çünkü her bir nesil yaşadığı ortamın problemleri ve farklılıkları ile baş etmektedir. YDE, nesiller arasındaki farklılıkları göz önüne alan ve kendini güncelleyen bir yapıya sahip olmalıdır. Bu sebeple YDE içinde Z kuşağına hitap etmenin çeşitli yöntem ve etkinlikler olması gerekmektedir.

Z kuşağının din ve değer yönelimlerinde yetişkinlere göre önemli farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların anlaşılmasına ve nedenlerinin tespit edilebilmesine ilişkin bir araştırmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Çünkü Z kuşağının öğrenme durumu, toplumun gelecekteki fırsatları değerlendirmesi ve refahı için önem arz etmektedir. Ayrıca kuşak bireylerinin kim oldukları, çevresindeki dünyayı nasıl algıladıkları, eğitime nasıl baktıkları, aileyi ve toplumu nasıl etkiledikleri eğitimcilerin/din görevlerinin bilmesi gerekmektedir.⁴⁰ Zira Z kuşağının özellikleri, öğrenme durumları ve davranışlarının bilinmesi, başta eğitim alanında ve özelde ise din eğitimine ışık tutarak din görevlerine yol gösterecek ve YDE alanında yararlar sağlayacaktır.

3. Yöntem

Araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri bir arada kullanıldığı durum araştırmasıdır. Araştırmada hutbenin tanımı, tarihi gelişimi, özellikleri, Z kuşağı, özellikleri ve anket formunda açık uçlu olarak sorulan sorular nitel araştırma yöntemini, Cuma hutbelerinin Z kuşağına etkisini ölçmeye yönelik hazırlanan anket formu ise nicel araştırma yöntemini kapsayan durum çalışmasıdır. Durum çalışmasında birden genellikle birden fazla veri toplama yöntemi kullanılarak tek bir durum ya da olayın derinlemesine incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı bir yöntemdir.⁴¹ Araştırma Z kuşağının Cuma hutbeleri hakkındaki düşünce ve etkilenme durumlarını saptamak amacıyla tasarlanmış tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın evrenini Konya ili Seydişehir ve Beyşehir ilçelerinde bulunan camilere Cuma namazı için gelen 14-25 yaş aralığındaki bireyler oluşturmuştur. Veriler Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler etik kurul onayı (Tarih:06.10.2022; Sayı: 126/26) ve verilerin toplandığı camilerin bulunduğu ilçelerdeki müftülükten yazılı izin alındıktan sonra Kasım 2022- Ocak 2023 tarihleri arasında matbu form olarak toplanmıştır. Araştırmanın örneklemin belirlenirken; G-

³⁸ Twenge, İ Nesli, 172-175.

³⁹ Aydın, Z Kuşağı ve Din, 74.

⁴⁰ Rika Swanzen, "Facing the Generation Chasm: The Parenting and Teaching of Generations Y and Z", *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 9/2 (2018), 125-150.

⁴¹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 77.

Power 3.1.9.7 programı kullanılarak; tip 1 hata (α) 0.05, güç ($1 - \beta$) %80 ve Cohen'in etki büyüklüğü (δ) 0.2 alınarak,⁴² ana kütleli temsil edecek örneklem büyüklüğü bu çalışma için 156 kişi olarak belirlenmiştir. Fakat çalışmada oluşabilecek veri kaybı için dropout oranı %10 olarak belirlendiğinde, çalışma için ulaşılmaması gereken minimum sayı 170 kişi olarak hesaplanmıştır. Örneklem sayısına ulaşabilmek için camiye gelen, 14-25 yaş aralığındaki bireyler için olasılıksız örnekleme yöntemlerinden olan gelişigüzel örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde saptanan örneklem büyüklüğüne göre herhangi bir şekilde evrenin bir parçasına ulaşılmaktadır.⁴³

14-25 yaş aralığında olan çalışmaya katılım için gönüllü olan erkek bireyler çalışmaya dahil edilmiştir. Veriler problem alanıyla ilgili literatür doğrultusunda⁴⁴ oluşturulan anket yöntemi (Birey Tanılama Formu ve Cuma Hutbelere İlişkin Bilgi Formu) ile toplanmıştır. Ankette yer alan sorular uzman görüşleri doğrultusunda ön uygulamaya tabi tutulmuş, katılımcılar tarafından anlaşılmayan, yanlış anlaşılan ya da verilen cevapların araştırmaya hizmet etmediği görülen sorular çıkartılmış ve düzeltilmiştir.

Z kuşağına uygulanan anketlerden elde edilen veriler sınıflandırıldıktan sonra bilgisayara kodlanmış ve araştırma verilerinin analizinde Statistical Package for Social Sciences (SPSS) (IBM Corporation, Armonk, NY, USA) 26.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada Z kuşağının tanımlayıcı özellikleri yüzde (%) ve ortalama olarak verilmiştir.

4. Bulgular

Tablo 1: Z Kuşağının Sosyo-demografik Özellikleri

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Yaş Grubu		
14	26	14.9
15	24	13.7
16	24	13.7
17	51	29.1
18	19	10.9
19	5	2.9
20	10	5.7
21	2	1.1

⁴² Jacob Cohen, The Analysis of Variance. In Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (New York: Lawrence Erlbaum Associates, 1988), 274-287; Selim Kılıç, "Etki Büyüklüğü", Journal of Mood Disorders 4/1 (2014), 44-46.

⁴³ Selim Kılıç, "Örnekleme Yöntemleri", Journal of Mood Disorders 3/1 (2013), 45.

⁴⁴ Yaşar, Günümüz Cuma Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi; Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü.

22	4	2.3
23	3	1.7
24	4	2.3
25	3	1.7
Öğrenim Durumu		
Okur-yazar	10	5.7
İlkokul	1	0.6
Ortaokul	15	8.6
Lise	141	80.6
Ön lisans	3	1.7
Üniversite	5	2.9
Aile Tipi		
Çekirdek	147	84
Geniş	22	12.6
Cevap yok	6	3.4
Yaşadığı Yer		
İl	4	2.3
İlçe	135	77.1
Köy	36	20.6
Toplam	175	100

Araştırma kapsamına alınan bireylerin sosyo-demografik özellikleri tablo 1’ de verilmiştir. Araştırmaya toplam 183 birey katılmış olup, yaş ortalaması 17.04’dir. Araştırmaya katılan bireylerin %80,6’sının lise düzeyinde öğrenime sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin %84’ü çekirdek aile yapısına sahiptir ve %77,1’i ilçede yaşamaktadır.

Tablo 2: Dini bilgi durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Yeterli Düzeyde	81	46.3
Kısmen Yeterli Düzeyde	72	41.1
Yetersiz Düzeyde	12	6.9
Fikrim yok	8	4.6
Cevap yok	2	1.1
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin dini bilgi düzeyine ilişkin verdikleri yanıtlar şöyledir: %46,3'ü yeterli, %41,1'i kısmen yeterli, %6,9'u yetersiz, %4,6'sı fikrim yok derken, %1,1'i ise soruyu yanıtlamamıştır.

Tablo 3: Cuma hutbelerini ne sıklıkla dinliyorsunuz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Her hafta	108	61.7
2 Hafta da 1	35	20
3 Hafta da 1	9	5.1
Ayda 1	13	7.4
Daha az	9	5.1
Cevap yok	1	0,6
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin Cuma hutbelerini dinleme sıklığına ilişkin verdikleri yanıtlar şu şekildedir: %61,7 her hafta, %20 iki haftada bir, %5,1 üç haftada bir, %7,4 ayda bir ve %5,1 daha seyrek dinlemektedir.

Tablo 4: En son dinlediğiniz hutbe konusunu hatırlıyor musunuz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Evet	46	26.3
Hayır	77	44
Kısmen hatırlıyorum	52	29,7
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireyler; %44 oranla en son dinlediği hutbe konusunu hatırlamadığını belirtmiştir.

Tablo 5: Cuma hutbelerini dinlerken ne hissediyorsunuz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Huzur	103	58.9
Korku	7	4
Ümit	44	25.1
Ümitsizlik	7	4

Öfke	5	2.9
Diğer	9	5.1
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin Cuma hutbelerini dinlerken hissettikleri duygular; %58,9 huzur, %4 korku, %25,1 ümit ve %4 ümitsizlik olarak belirtilmiştir.

Tablo 6: Cuma hutbelerinin konuları ilginizi çekiyor mu?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Evet	122	69.7
Hayır	40	22.8
Cevap Yok	13	7.5
Toplam	175	100

Katılımcıların %69,7'si Cuma hutbelerinin Z kuşağının ilgisini çektiğini belirtirken, %22,8'i ise bu soruya "hayır" yanıtını vermiştir. Hayır, cevabını verenler gerekçelerini “ahiret hayatını hatırlatması, ayetler olmaması, anlatım tarzı çok yavaş olması, siyasete girilmesi, aynı şeyler tekrar edilmesi, hutbelerin iyi olmaması, dini ve tarihi konuların anlatılmaması, dinlerken sıkılması, genel konular anlatması, gençlere yönelik olmaması, ilginç bilgilerin olmaması, kısa olması, öğretici ve düşünmeye dayalı olmaması, resmi konuşması, toplum hayatı ve ihtiyaçları ile ilgili olmaması, uzun olması” olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 7: Cuma hutbelerinden etkilenerek olumlu yönde davranış değişikliği yaşadınız mı?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Evet	127	72.6
Hayır	47	26.9
Cevap yok	1	0.6
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %72.6'sı Cuma hutbelerinden etkilenerek olumlu yönde davranış değişikliği yaşadığını belirtmiştir.

Tablo 8: Sizce dinlemiş olduğunuz cuma hutbeleri yararlı konuları mı ele alıyor?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Evet	147	84
Hayır	24	13.7
Cevap yok	4	2.3

Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı: Cuma Hutbeleri Örneği

Toplam	175	100
--------	-----	-----

Araştırmaya katılan %84'ü hutbelerin yararlı konuları ele aldığını belirtmiştir.

Tablo 9: Dinlemiş olduğunuz cuma hutbelerinin yararlı olmamasının nedeni/nedenleri neler olabilir?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Konular bizim dini ihtiyacımıza yönelik değil	13	7.4
Genel olarak aynı konular her sene tekrar ediyor	27	15.4
Hatibin konuşma ve anlatım tarzı iyi değil	10	5.7
Diğer	125	71.4
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %7.4'ü konuların dini ihtiyacına yönelik olmadığını, %15.4'ü her sene aynı konuların işlendiğini, %5.7'si hatibin konuşma ve anlatım tarzının iyi olmadığını belirtmiştir. Diğer seçeneğini işaretleyen %71,4'lük kesim ise “anlatım tarzının toplum seviyesine uygun olmadığı, konunun anlaşılmadığı, cemaatin ilgisini çeken konuların işlenmediği, hutbelerin daha çok belirli bir kesime yönelik olduğu, gençlerin dikkatle dinlemediği, sahabe hayatının anlatılmadığı, siyaset yapıldığı, belirli bir siyasi görüşün savunulup diğer görüşlerin yaftalandığı” şeklinde görüşler bildirmiştir.

Tablo 10: İhtiyaç duyduğumuz konularla ilgili hutbe okunmasını din görevinizden talep ediyormusunuz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Evet	56	32
Hayır	116	66.3
Cevap yok	3	1.7
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %32'si ihtiyaç duyduğu konularla ilgili hutbe okunmasını din görevlisinden talep ettiğini, %66,3'ü ise bu tür taleplerde bulunmadığını belirtmiştir. İhtiyaç duyduğu konularla ilgili hutbe okunmasını talep edenlerin %3,8'i Peygamberimizin hayatı, %1,6'sı namazın önemi, %1,6'sı ise güncel konuların işlenmesini istemiştir. Diğer bireyler ise “ahlak, ilmihal ve fıkıh, namaz, kardeşlik, birlik, aile, Allah'ın sıfatları, iyilik, büyük ve küçük günahlar, kul hakkı, dini bilgiler ve hadisler, eğitim, adalet, yaşam tarzı, kıssalar, toplumun ihtiyaçları, güncel konular ve genç nesil ile ilgili konular” talep etmektedir.

Tablo 11: Okunan hutbelerin kim tarafından hazırlandığını biliyor musunuz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Evet	85	48.6
Hayır	89	50.9
Cevap yok	1	0.6
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin; %48,6'sı hutbelerin kim tarafından hazırlandığını bildiklerini, %50,9'u ise bilmediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 12: Hutbelerin kim/kimler tarafından hazırlırsa daha iyi olur?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
İmam	43	24.6
Diyanet	19	10.9
Cemaat	16	9.1
Âlimler	14	8
Hatipler	7	4
Müftü	10	5.7
Cevap yok	39	22.3
Diğer	27	15.4
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %24,6'sı hutbelerin imamlar, %10,9'u Diyanet, %5,7'si müftü, %9,1'i cemaat, %8'i alimler ve %4'ü hatipler tarafından hazırlanmasının daha iyi olacağını belirtmiştir. Katılımcıların %22,3'ü ise bu soruya yanıt vermemiştir. Diğer seçeneğini işaretleyen katılımcılar, hutbelerin uzman kişiler, kaymakam, dini bilgisi yeterli imamlar, psikologlar, edebi bilgisi yüksek kişiler, tarafsız ve objektif hocalar, toplumsal sorunları bilen halkın içinden kişiler, gençliğin dilinden anlayan kişiler, gönüle hitap eden ve söz dağarcığı geniş, günümüze yönelik dini cevaplar veren kişiler, halk ve gençler tarafından hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Tablo 13: Sizce hutbeler hangi konularda olmalı?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
İlmihal ve fıkıh bilgileri	35	20

Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı: Cuma Hutbeleri Örneği

Peygamberimiz ve sahabenin hayatları, İslam tarihi	35	20
Belirli hafta ve günler	5	2.9
Her konuda	87	49.7
Cevap yok	8	4.6
Diğer	5	2.9
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireyler, hutbelerin hangi konularda olması gerektiğine dair soruya şu şekilde yanıt vermiştir: %20'si ilmihal ve fıkıh bilgileri, %20'si Peygamberimiz ve sahabenin hayatı ile İslam tarihi, %2,9'u belirli hafta ve günler, %49,7'si ise her konuda hutbe olması gerektiğini belirtmiştir. Diğer konuları seçen %2,9'luk kesim ise “akraba ilişkileri, Allah’ın sıfatları, bilimsel konular, gündem, hayatın gerçekleri, sevgi, saygı ve adalet” gibi konuların işlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Tablo 14: Hutbeler günlük yaşama ve güncel dini konulara cevap veriyor mu?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Evet	81	46.3
Hayır	16	9.1
Bazen	77	44
Cevap yok	1	0.6
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin; %46.3'ü hutbelerin günlük yaşama ve güncel konulara cevap verdiğini, %9.1'i ise cevap vermediğini belirtmiştir.

Tablo 15: Cuma hutbelerini süre olarak nasıl buluyorsunuz?

	Katılımcı sayısı	Oran %
Çok kısa	12	6.9
Çok uzun	28	16
Normal	134	76.6
Cevap yok	1	0.6
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %6.9'u Cuma hutbelerinin süresini çok kısa, %16'sı çok uzun, %76.6'si normal olarak değerlendirmiştir.

Tablo 16: Hutbelerin sizler için daha verimli olması adına ne önerirsiniz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Bu şekilde verimli	12	6.8
Daha kısa ve anlaşılır olmalı	23	13.1
Gençlerin anlayacağı şekilde olmalı	6	3.4
Güncel konuları ele almalı	16	9.1
Yerel sorunları ele almalı	9	5.1
Cevap yok	60	34.1
Diğer	49	28.4
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %34,1'i, hutbelerin verimli olması için herhangi bir öneride bulunmamıştır. Öneride bulunan katılımcılardan %6,8'i hutbelerin mevcut haliyle iyi olduğunu belirtirken, %13,1'i hutbelerin daha kısa ve anlaşılır olması gerektiğini ifade etmiştir. %3,4'ü hutbelerin gençlerin anlayabileceği bir şekilde olmasını, %9,1'i güncel konulara yer verilmesini, %5,1'i ise yerel sorunların ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Diğer seçeneğini işaretleyen katılımcılar ise hutbelerde aynı konuların tekrar edilmemesi, camilerin hoparlör sisteminin iyi olması, anlatımın canlı ve duygulu olması, ilgi çekici ve sevinç verici konulara yer verilmesi, dinde şüphe duyulan ve akla takılan sorulara her hafta bir cevap verilmesi, günlük hayatta işe yarayacak bilgiler sunulması, dini ve peygamberi anlatan konuların seçilmesi, olumlu düşüncüyü teşvik eden ve tefekküre yönlendiren içerikler olması, hutbelerin ezbere değil etkili bir dille okunması, gençlere hitap etmesi, hadislerin okunması, imamların okuma becerilerini geliştirmesi ve nazik olması, insanları soğutmaması, manipülasyondan kaçınılması, hutbelerde siyasete girilmemesi, soru sormaya açık olunması ve anlaşılır bir dil kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

Tablo 17: Bir cemaat olarak din görevlinizle ilişkileriniz nasıl?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
İyi	59	33.7
Normal	75	42.9
Yok	40	22.9
Cevap yok	1	0,6

Toplam	175	100
--------	-----	-----

Araştırmaya katılan bireylerin %33,7'si din görevlileriyle ilişkilerini “iyi” olarak değerlendirirken, %42,9'u “normal” olarak değerlendirmiş, %22,9'u ise din görevlileriyle herhangi bir ilişkilerinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo 18: Gittiğiniz camide imam hutbelerini genellikle nasıl sunuyor?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Yazılı metinden okuyarak	148	84.6
Ezbere okuyarak	16	9.1
Kitaptan okuyarak	11	6.3
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %84,6'sı hatiplerin hutbeleri yazılı metinden okuduklarını, %9,1'i ise ezbere okuduklarını belirtmiştir.

Tablo 19: Hutbede imamın dil ve anlatımın nasıl buluyorsunuz?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Çok sade ve anlaşılır	102	58.3
Uzun cümleler kullandığı için anlaşılmıyor	25	14.3
Anlamalarını bilmediğimiz kelimeler kullanıyor	24	13.7
Gereğinden fazla tekrar ettiği için sıkıcı oluyor	22	12.6
Cevap yok	2	1.1
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin %58,3'ü hutbelerde imamın dil ve anlatımını “çok sade ve anlaşılır” bulurken, %14,3'ü “uzun cümleler kullandığı için anlaşılmadığını”, %13,7'si “anlamalarını bilmedikleri kelimeler kullandığını”, %12,6'sı ise “gereğinden fazla tekrar yaptığı için hutbelerin sıkıcı olduğunu” belirtmiştir.

Tablo 20: Sizce faydalı olması için hutbeler nasıl sunulmalıdır?

	Katılımcı Sayısı	Oran %
Anlaşılır ve dikkat çekici bir anlatım olmalı	32	18.3
Şu an iyi	22	12.6
Konular tekrar etmemeli	3	1.7
Kısa ve anlaşılır cümleler olmalı	8	4.6
Canlı anlatım herkesin anlayacağı bir dil olmalı	7	4
Fikrim yok	11	6
Cevap yok	49	28
Diğer	43	24.8
Toplam	175	100

Araştırmaya katılan bireylerin hutbelerin faydalı olması için sunum şekline ilişkin verdikleri yanıtlar şöyledir: %18,3'ü hutbelerin anlaşılır ve dikkat çekici bir anlatımla sunulması gerektiğini, %12,6'sı mevcut durumun iyi olduğunu, %1,7'si konuların tekrar etmemesi gerektiğini, %4,6'sı kısa ve anlaşılır cümleler kullanılmasını, %4'ü ise canlı bir anlatımla, herkesin anlayabileceği bir dille sunulmasını önermiştir. Katılımcıların %6'sı fikrinin olmadığını, %28'i ise soruya yanıt vermemiştir. "Diğer" seçeneğini işaretleyen %24,8'lik kesim ise şu önerilerde bulunmuştur: "anlaşılır kelimeler kullanılmalı, az ve öz bilgi içermeli, birden fazla hutbe arasından seçim şansı sunulmalı, cemaat ile etkileşimli ve tartışma ortamında sunulmalı, duygulu ve içten bir anlatım olmalı, gençlere yönelik olmalı, günlük hayata yer vermeli, her yaşa hitap etmeli, hutbe metni cemaate dağıtılmalı, şiirsel bir dille anlatılmalı, Arapça kelimelerin Türkçesi söylenmeli ve yazılı metinden sunulmalı."

4. Tartışma

Z kuşağını kapsayan yıllar dikkate alındığında araştırmamıza katılan bireylerin yaş ortalamaları 17.04 olup katılımcıların çoğunluğunun ergenlik döneminde olduğu anlaşılmaktadır. Ergenlik dönemi enerji seviyesinin yüksek düzeyde olduğu zaman dilimidir. Bu zaman diliminde bireyler fizyolojik ve ruhsal gelişiminin yanında kimlik arayışı, kendini ispatlama, bilgi öğrenme, özgürlük, cinsel yönelim gibi arayışlar içerisinde. Ayrıca bu dönem, bireylerin gelecek

hayatlarında verimli bir yaşantı sürmelerini sağlayacakları din bilgisinin öğretilmesi ve öğrenilmesi ile bireylerin kimliklerinin inşasında büyük öneme sahiptir.⁴⁵

Araştırmamıza katılan bireylerin farklı demografik özelliklerinin farklı olduğu görülmüştür. Bireylerin demografik durumları bireylerin özelliklerinin, fikirlerinin ve algılama biçimlerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır.⁴⁶ Hutbelerin hazırlanmasında ve sunumunda hedef kitlenin özellikleri ve kültürel farklılıkları dikkate alınarak farklı materyaller ve içerikler kullanılması gerekmektedir.⁴⁷ Bu bağlamda Peygamber Efendimiz (sav) “Herkes durumuna göre davranın.”⁴⁸ hadisi göz önüne alınarak; hutbelerin cami cemaatinin ve bölgenin özelliklerini dikkate alan içeriklere sahip olması önem arz etmektedir.⁴⁹

Araştırmamıza katılanların dini bilgi durumları ile Döner’in 25-56 yaş ve üzeri (%36.4’ü 25-35 yaş arası, %20’si 36-45 orta yaş grubu, %19.1’i 25 ve altı yaş grubu, %15.1’i 46-55 yaş grubu ve %8.8’i 56 ve üzeri grubu) ,bireyler ile yaptığı araştırmada⁵⁰ (yeterli %40.7, yeterli değil %56.8, hiç yok %2.2, yanıt yok %0.3) arasında olumlu yönde farklılıklar vardır. Bu farklılıklar araştırmamıza katılan bireylerin dine ilgi duyduklarını göstermektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin Cuma hutbelerinin konusunu hatırlama durumu, Döner'in araştırmadaki sonuçlarla (%40,7 evet, %32 hayır, %23,9 kısmen) farklılık göstermektedir.⁵¹ Z kuşağının hutbelerin konusunu hatırlamamasının muhtemel sebepleri; bu kuşağın sanal ortamlara alışık olması, anlatımı dinlerken sıkılması ve anlatılan konuları akıllarında tutamaması olarak düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin %84’ü Cuma hutbelerini dinlerken huzur ve umut hissettiklerini, %10,9’u ise korku, ümitsizlik ve öfke duyduklarını belirtmiştir. Bu durum, hutbelerin insanların mutluluğuna katkı sağladığını göstermektedir.

Mesajın içeriği ve sunumu dinleyicileri bazı tutumlara yönlendirmektedir. Her dinleyici maddi ve manevi farklı bir hazırbulunuşluk durumuna sahip olduğu için psikolojik olarak etkilenmektedir. Bu nedenle, imam hatip, hutbe sunumunda cemaati etkileyebileceğini göz

⁴⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, Yeni İnsan ve İnsanlar (İstanbul: Evrim Yayınları, 1999), 202-209.

⁴⁶ Mustafa Köylü, Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim (Ankara Okulları, 2003), 89.

⁴⁷ Mualla Selçuk, Camilerde Yetişkinlere Yönelik Din Eğitimi Çalışmaları (Eskişehir: Açık öğretim Fakültesi Yayınları, 2002), 176-180.

⁴⁸ Ebu Davut, Edep, 23.

⁴⁹ M. Halil Çiçek, “Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (2013), 14.

⁵⁰ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 67.

⁵¹ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 90.

önünde bulundurarak bireylerde isteklilik ve sevgi duygusunu uyandıracak bir düzeyde sunum yapılmalıdır. Ayrıca içerik ve sunumla bireyler korkutulmamalı ve umutsuzluğa itilmemelidir.⁵² Böylece hutbeler, bireylere sosyal yaşamlarında dini bir rehber olarak yol gösterici ve huzur verici bir rol üstlenebilir.⁵³

Katılımcıların Cuma hutbelerinden etkilenerek olumlu yönde davranış değişikliği yaşama oranının (%72.6 evet, %26.9 hayır), Döner'in araştırmasındaki sonuçlara (%40,2 olumlu, %37,9 kısmen) kıyasla arttığı görülmektedir. Bu durum, hutbe içeriklerinin zaman içinde bireylerin ihtiyaçlarına göre değiştiğini göstermektedir. Bireyler davranış değişikliği yaparken kendilerine uygun tutumlara öncelik verdiklerinden, hutbe içeriği ve sunumunun da bu tutumlara uyum sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bireylerin hutbelere etkilenerek daha fazla davranış değişikliği yaşamalarını desteklemek için dikkat çekici konuların seçilmesi, hutbelerin kısa tutulması, iyi bir sunum yapılması ve anlaşılmayan kelimelerden kaçınılması önemlidir.⁵⁴

Araştırmada Cuma hutbelerinin yararlı olmamasının nedenleri (%7.1'i konuların dini ihtiyacımıza yönelik olmadığı, %17.5'i her sene aynı konuların işlendiği, %6'sı hatibin konuşma ve anlatım tarzının iyi olmadığını) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, Çanakçı'nın 2015 yılında yaptığı araştırmasında (%20.4'ü hep aynı konulardan bahsedildiği zaman sıkıcı ve etkisinin az olduğu, %16'sı dini konulardan çok sosyal içerikli olduğundan faydalı olmadığını, %12.3'ü genelde görevlilerin konuşmalarından etkili olmadıklarını, %6.2'si hutbelerin merkezden hazır geldiğini ve gündemin takip edilmediğini, %45.1'i hutbe ve konuşmaların dini bilgileri geliştirdiğini ve faydalı olduğunu), Döner'in 2004 yılında yaptığı araştırmasında (%24.5'i konuların dini ihtiyaçlara yönelik olmadığı, genelde aynı konular tekrar ediyor %32.5, hatibin konuşma ve anlatım tarzı iyi değil %16.4), ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1997 yılında yaptığı çalışma (% 24,94'ü konuların ihtiyaca yönelik olmadığına) verileriyle karşılaştırıldığında farklılıklar göstermektedir.⁵⁵ Bu durum, hutbe konularının zamanla değiştiğine ve hatiplerin sunumlarında gelişmeler yaşandığına işaret etmektedir.

Gençlik dönemi, bireylerin kimlik arayışında olduğu ve kendi doğrularını oluşturmaya başladığı bir süreçtir. Bu dönemde, gençlerin anlayabileceği, akıllarına ve duygularına hitap eden bir sunum yapılması büyük önem taşır. Bu bireylerin teknolojiyi etkin kullandıkları, bilgiye hızlı

⁵² Akseki, Yeni Hutbelerim, 6-7.

⁵³ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 30.

⁵⁴ İsmail Lütfü Çakan, Dini Hitabet (İstanbul: İfav Yayınları, 2005), 37; Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 39-53.

⁵⁵ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 71; Ahmet Ali Çanakçı, "Cami Cemaatinin Din Görevlilerine Bakışı: Balıkesir Örneği", Journal of Balıkesir University Faculty of Theology 1/2 (2015), 178-179; DİB 1997 Yılı İstatistikleri (Ankara: DİB APK Daire Başkanlığı, 1998), 2.

erişebildikleri, diğer bireylerle kolayca iletişim kurabildikleri ve küresel düzeyde bilgi sahibi oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, gençlerin hutbelere en yüksek düzeyde yararlanabilmeleri için dijital içerikler gibi alternatif yollar araştırılmalıdır.⁵⁶ Ayrıca hedef kitle ile iletişime geçerek ihtiyaçları belirlenmeli, onların tecrübeleri, tanımlamaları, merakları, ilgileri, sevinçleri, zevkleri, psikolojik ve duygusal durumları empati yoluyla anlamaya çalışılmalıdır.⁵⁷ Gençlerin özelliklerine hitap eden bu yaklaşımla hazırlanan hutbeler, özellikle Z kuşağı üzerinde daha fazla etki oluşturacaktır.

Araştırmaya katılan bireylerin ihtiyaç duydukları konuları din görevlilerinden talep etme oranı, Döner'in araştırmasında katılımcıların %26,4'ünün ihtiyaçlarını din görevlilerine ilettiğini, %60,2'sinin ise iletmediğini,⁵⁸ Çanakçı'nın araştırmasında da imam ve müezzinlere taleplerini iletenlerin oranı %24,7 olarak ulaşılmıştır.⁵⁹ Bu sonuçlar arasında bir paralellik görülmektedir. Bu durumun sebebi, cemaatin genel olarak, özelde ise Z kuşağının, ihtiyaç duyduğu konuların din görevlileri tarafından dikkate alınıp alınmadığını bilmemesi ya da din görevlilerinin cemaatin isteklerine yeterince önem vermemesinden veya yaygın din eğitiminin farklı yaş, eğitim durumu, sosyoekonomik özelliklerinden oluştuğundan dolayı her bireyin farklı dini ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Bu bulgu, iletilecek mesajların seçiminde bireylerin günlük yaşamları, istekleri, problemleri ve kültürel sorunlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁶⁰

Hutbelerin kimler tarafından hazırlandığının bilinmesine ilişkin veriler (%48.6 evet, %50.9 hayır) ile Döner'in araştırmasında (%60,2 evet, %26,4 hayır) farklılık vardır.⁶¹ Bu oranlar, Z kuşağının hutbeleri kimin hazırladığıyla fazla ilgilenmediğini ortaya koymaktadır.

Araştırmamızda, hutbelerin kim tarafından hazırlanması gerektiğiyle ilgili olarak katılımcıların %24,6'sı imamların, %5,7'si müftülerin, %10,9'u diyanetin, %9,1'i cemaatin hazırlaması gerektiğini belirtmiştir. Döner'in araştırmasında ise bu oranlar, %18,7 imamlar, %16,3

⁵⁶ Mustafa Kaya, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık ve Dijital Okuryazarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 2-14.

⁵⁷ M. Akif Kılavuz - Hüseyin Yılmaz, "Örgün Ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi Ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2019), 133.

⁵⁸ Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*, 74.

⁵⁹ Çanakçı, "Cami Cemaatinin Din Görevlilerine Bakışı: Balıkesir Örneği", 265.

⁶⁰ H. Mustafa Açıkgöz, *Etkili İletişim* (Ankara: Elis Yayınları, 2005), 141-142; Cemal Tosun, *Din ve Kimlik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 58.

⁶¹ Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*, 75.

müftülükler ve %37 imam hatipler olarak bulunmuştur.⁶² Katılımcıların cemaat tarafından ve farklı bireyler tarafından hazırlanmasını istediği oran %23.5'tir. Bu durum katılımcıların hutbeleri hazırlayanların kendilerini anlayan ve onların diline uygun şekilde hitap eden bireyler olmasını istemeleri olarak yorumlanmaktadır. Böylece katılımcıların ihtiyaçları ve yerel problemlerin dikkate alınması mümkün olacaktır.

Z kuşağının hutbelerde hangi konuların işlenmesini istediğine ilişkin sonuçlar, Döner ve DİB tarafından yapılan araştırmalarla bazı farklılıklar göstermektedir. Döner'in çalışmasında ilmiyal ve fıkh bilgileri %45,5, Peygamberimizin ve sahabenin hayatı ile İslam tarihi %22,2, belirli gün ve haftalar %4,5, her konuda bilgi %13,1, diğer konular ise %12,9 oranında tercih edilmiştir. DİB araştırmasında ise temel dini bilgiler %21,43, aktüel konular %17,15, dini ve milli kültür %5,17, inanç konuları %5,11 olarak belirlenmiştir.⁶³ Özbolat, 1994-2007 yıllarında yapmış olduğu araştırmada hutbe konularını karşılaştırmış; inançla ilgili konular 1994'te % 27,73 iken 2007'de % 22,12, ahlak ve toplumsal hayatla ilgili konular 1994'te % 51,82 iken 2007'de % 61,95 olarak tespit etmiştir.⁶⁴ Onay yaptığı araştırmada, hutbelerin konu başlıkları % 30'u itikat, ibadet ve ahlak, % 30'u dini, milli gün ve geceler, % 40'ı sevgi, barış, kardeşlik ve diğer sosyal konular olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁶⁵ 2001-2011 yılları arasında kapsayan bir araştırmada 597 hutbenin % 43'ü iman ibadet ve ahlak konularında, %47'si dini milli gün ve geceler konusunda,⁶⁶ 2015-2019 yıllarını kapsayan bir araştırmada 270 hutbenin konu başlıkları % 44,9'u ahlak, itikat ve ibadet, % 18,5'i dini milli gün ve gecelerle, % 36'sı sevgi, barış, kardeşlik ve diğer sosyal konularla ilgili olduğuna ulaşmıştır.⁶⁷ Kaya'nın 2017-2020 yılları arasındaki yaptığı araştırmada hutbelerin % 5,8'i inanç, % 7,3'ü ibadet, % 3,3'ü ahlak, % 4,3'ü milli günler, % 12,1'i dini günler, % 29'u toplumsal konular, % 7,7'si ise inanç ibadet ahlak konuları hakkında olduğunu bulmuştur.⁶⁸ Araştırmamız Z kuşağının hutbelerin her konuda olmasını istemesi ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması ve güncel konulara öncelik vermelerinden kaynaklanmaktadır.

Z kuşağının hutbelerin günlük yaşama ve güncel konulara cevap vermesine ilişkin veriler ile Döner'in yaptığı araştırma (%17,8'i evet, %35'i hayır, %44,5'i ise kısmen) arasında farklılık

⁶² Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 76; DİB 1989 Yılı İstatistikleri (Ankara: DİB APK Daire Başkanlığı, 1989).

⁶³ DİB 1989 Yılı İstatistikleri; Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 78.

⁶⁴ Özbolat, "Hutbelerde Söylem Değişimi- Diyanet Hutbeleri Örneği", 668-669.

⁶⁵ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 3.

⁶⁶ Demir, Zekiye, "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi (2001-2011)", Toplum Bilimleri Dergisi 7/14 (2013), 101.

⁶⁷ Karahan, 2015-2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi, 46.

⁶⁸ Kaya, "2017-2020 Yılları Arasında Yayınlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz", 232.

vardır.⁶⁹ Araştırmalar arasındaki farklılıklara bakıldığında, hutbe konularının zaman içinde güncel yönelik olarak farklılaştığı sonucuna varılmaktadır.⁷⁰ Bu durum, hutbe konularının hazırlanmasında muhatap kitlenin ihtiyaçları, dini bilgi düzeyleri, ekonomik, psikolojik ve eğitim durumları göz önünde bulundurularak hutbelerin verimliliği ve kalıcılığının sağlanmasının önemini göstermektedir.⁷¹ Aksi takdirde hutbelerde muhatapların farklılıklarının dikkate alınmaması, aynı konuların tekrar etmesi, bölgesel olarak özel hutbelerin hazırlanmaması, güncel olaylar hakkında içeriğin olmaması muhatapların hutbelere ilgisiz kalmasına neden olabilir.⁷²

Z kuşağının Cuma hutbelerinin süresine ilişkin düşünceleri (%6.9 çok kısa, %16 çok uzun, %76.6 normal) ile Döner'in 2004 yılında Bursa Ulu Camii cemaatinden 535 bireyle yaptığı araştırması arasında (%22,6'sı çok kısa, %6,7'si çok uzun, %68,8'i normal) benzerlik göstermekte olup her iki çalışmada ortalama %70 hutbe sürelerinin normal olduğuna ulaşılmıştır.⁷³ Ancak Akkaya'nın 2021 yılında yaptığı araştırmasında hutbelerin süresi 13 dakika 6 saniye olarak bulunmuş ve bu sürenin uzun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁷⁴ Akkaya'nın ulaştığı bu sonuç, zaman içinde hutbe sürelerinin uzadığını göstermektedir.

Peygamberimiz (sav) "Namazı uzatın, Hutbeyi kısa tutun"⁷⁵ buyurarak bireylerin hutbelerden sıkılmasının önüne geçilmesini istemiştir. Çünkü anlatımın kısa olduğu hutbeyi birey daha dikkatli dinleyecek ve hutbe içeriğinin kalıcılığı artacaktır.⁷⁶ Bu durum günümüzde çalışan birey ve Z kuşağı içinde geçerlidir. Çalışan bireyler işe yetişme telaşıyla, Z kuşağı ise çevresel ve dijital ortamda birden fazla uyarıcıya alışık olması nedeniyle hutbelere odaklanmakta ve dinlemekte zorlanmaktadır. Hareketli ve hızlı geçişlere sahip ekranlara alışık olan Z kuşağının, pasif ve sessiz bir ortamda metne dayalı bir hutbeyi dinlemesi güç hale gelmektedir. Araştırmamızın %15,3'lük oran bunu göstermektedir. Dolayısıyla bireylerin özelliklerinin dikkate

⁶⁹ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 82.

⁷⁰ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği"; Özbolat, "Hutbelerde Söylem Değişimi- Diyanet Hutbeleri Örneği"; Demir, Zekiye, "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi (2001-2011)"; Karahan, 2015-2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi; Kaya, "2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz".

⁷¹ Arslan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği, 69.

⁷² Hüseyin Yılmaz, Camilerin Eğitim Fonksiyonu (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 103-104; Ramazan Altıntaş, "Cami Odaklı İrşad Hizmetlerinin Niteliği Nasıl Artırabilir?", I. Din Hizmetleri Sempozyumu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 1/240.

⁷³ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 89.

⁷⁴ Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", 110.

⁷⁵ E. H. b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisâbur Müslim, "Cuma", Câmiu's-Sahih, (Sahihi Müslim) (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 47.

⁷⁶ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri (Ankara: Gün Yayıncılık, 1999), 121.

alınmayarak hutbelerin uzun tutulması, özelde Z kuşağının, genelde bütün cemaatin camiden uzaklaşmasına neden olabilir.⁷⁷

Z kuşağının hutbelerin sunum şekline ilişkin düşünceleri, Döner'in yaptığı araştırma (%86,9'u yazılı metinden okuma, %8,2'si ezberden anlatma, %3,4'ü kitaptan okuma) ile benzerlik göstermektedir.⁷⁸ Her iki araştırmanın sonuçları benzer çıkması ile hutbelerin sunumunda zamanla bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Şen'in İzmir'in Konak ilçesinde görev yapan İmam Hatiplerle ve camii cemaatiyle yüz yüze yaptığı araştırmada, cemaatin hutbelerin sunum şekline dolaylı olarak yeterince yararlanamadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁷⁹

Hutbelerin sunumunda, din görevlilerinin bilgili, ilgi çekici, güven veren, dengeli, sade ve esprili bir üsluba sahip olması önemlidir.⁸⁰ Ayrıca, hutbelerde imla ve anlatım bozukluklarının giderilmesi ve somut örneklerle yer verilmesi gerekir.⁸¹ Hutbelerin hatip tarafından hazırlanmayışı, hatibin konuyu içselleştirememesine neden olabilir ve bu durum, hutbelerin gönle hitap etmeyen, ruhsuz kelimelerle sınırlı bir aktarım olarak kalmasına yol açmaktadır.⁸²

Z kuşağının din görevlileri ile ilişkisine dair veriler, Döner'in araştırması (%38,7'si iyi, %41,9'u normal, %16,6'sı hiç yok) ile paralellik göstermektedir.⁸³ Ancak araştırmamızda bireylerin din görevlileri ile ilişkisinin olmadığını ifade edenlerin oranının arttığı görülmektedir. Bu durum, Z kuşağının bireyselleşme eğilimi, sosyal çevreleriyle olan ilişkileri ve camiye daha az sıklıkla gelmeleriyle ilişkilendirilebilir. Z kuşağı, geleneksel dini katılım biçimlerinden ziyade, bireysel din anlayışına ve çevrimiçi kaynaklara yönelme eğiliminde olduğundan, bu durum din görevlileriyle kurdukları ilişkilerin zayıflamasına yol açabilir.

Dini iletişimde hatip kaynağı temsil etmektedir. Kaynaktan alıcıya giden bilginin değer görmesi için kaynağın sevecen, cana yakın, sempatik ve tanınmış biri olması gerekir. Böylece çevresindeki kişilerin onunla sağlıklı bir iletişim kurmaları kolaylaşır. Bu durum kaynağın muhatap tarafından iyi dinlenmesinin ve muhatapların davranış değişikliğinde bulunma oranının

⁷⁷ Durmuş, Zülfikar, "Bilgi Edin (dir) me Aracı Olarak Hutbe", 841.

⁷⁸ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 84.

⁷⁹ Ziya Şen, "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi Ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler", 1. Din Hizmetleri Sempozyumu (1. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 1/497.

⁸⁰ Kağıtçıbaşı, Yeni İnsan ve İnsanlar, 184.

⁸¹ Şen, "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi Ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler", 1/497.

⁸² Talat Koçyiğit, İslami Davetin Mahiyeti ve Peygamberin Hutbeleri (Ankara: Kılıç Yayınları, 1995), 183-192.

⁸³ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 93.

artmasını ve kaynak ile özdeşim kurmasını sağlayacaktır.⁸⁴ Z kuşağının özellikleri dikkate alınarak hutbeler görsel sunumların kullanılması, soru sorma imkânı ve geri bildirim yöntemi gibi çeşitli anlatımlar ile desteklenmelidir. Böylece Z kuşağının anlatılan konularda yetkinlik kazanmasına ve becerilerinin artmasına yardım ederek cami cemaati ile sosyalleşmeleri artacaktır.⁸⁵

Z kuşağının hatibin dil ve anlatımına ilişkin değerlendirmeleri, Döner'in araştırması (%48,8'i çok sade ve anlaşılır, %6,2'si uzun cümleler sebebiyle anlaşılmıyor, %9,3'ü anlamlarını bilemediğimiz kelimeler kullanıyor, %14,2'si gereğinden fazla tekrar ediyor, %15,5'i diğer) ile benzerlikler göstermektedir.⁸⁶ Çanakçı'nın araştırmasında ise, katılımcıların %9,3'ü din görevlilerinin konuşma yeteneğini zayıf, %0,6'sı çok zayıf bulurken, büyük çoğunluk (%90,1) orta ve iyi olarak değerlendirmiştir.⁸⁷ Araştırmamızda dil ve anlatımın sade ve anlaşılabilirlik oranının arttığı görülmektedir. Bu durum, din görevlilerinin sunum becerilerini zamanla geliştirdiklerini göstermektedir.

İnsanların birbirleriyle iletişiminin sağlıklı olması için dil iyi bir araçtır. Çünkü dil; duyguyu, bilgiyi, düşünceleri, heyecanı, düşleri aktarmada etkili bir yoldur. Bu durum hutbelerin sunulmasında dilin etkili bir şekilde kullanılması, kelimelerin doğru telaffuz edilmesi, kavramların doğru seçilmesi, ifadelerin açık olması gerekmektedir. Bununla birlikte hazırlanan hutbeler dil, üslup, içerik ve vurgu olarak yereli göz önüne alan, esnek bir yapıda olmalı; yargılama, sorgulama, korkutma, zorlama, buyurganlık, ayrımcılık ve genellemeci gibi iletişim engellerinden uzak durmalıdır.⁸⁸ Dini iletişimde, zamanın ve mekânın (ses, aydınlatma, havalandırma) uygun olması, iletişime başlama ve bitiş vakitlerinin iyi ayarlanması, sunum yapılırken sorunlardan uzaklaşmaması gibi iletişim engellerinin ortadan kaldırılması, beden dili, ses tonu, akademik ve görsel malzeme gibi dinleyiciye güven veren araçların kullanılması, göz teması kurulması ve gerekli geri bildirimlerin verilmesi önemlidir. Din görevlisi dini iletişimde tane tane konuşmayı tercih etmeli, anlatmaya çalıştığı konuya ait kavramları karmaşıklığa izin vermeden ifade etmelidir. Hutbelerde kullanılan kavramların ana dilde kullanılan kavramlar olmasına özen göstermelidir. Ayrıca hutbede eski kelimelere aşina olmayan Z kuşağının bildiği kelime ve kavramları dikkate almalıdır. Bireylerin anlayacağı şekilde dini bilgilerin doğru kodlandığı bir sunum olmalıdır. Zira bu özellikleri taşımayan bir anlatım bireyleri bıktırmaktan ve olumsuz tepkilerden başka bir işe yaramayacaktır. Bu da özelden Z kuşağının camiye devam etmemesine neden olacaktır. Altaş bu konuda hutbelerin etki gücünün artması için muhatap kitlenin

⁸⁴ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 44.

⁸⁵ Karadoğan, "Z Kuşağı ve Öğretmenlik Mesleği", 29.

⁸⁶ Döner, Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü, 87.

⁸⁷ Çanakçı, "Cami Cemaatinin Din Görevlilerine Bakışı: Balıkesir Örneği", 268.

⁸⁸ Keyifli, "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar", 30-37.

anlayacağı şekilde kelimelerin kullanılması gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre ayet ve hadislerin nota not çeviri şeklinde sunulmasından çok, hadislerin ve ayetlerin anlamlarını kaybetmeden örnek olayların içinde verilmesi daha faydalı olmaktadır.⁸⁹

Araştırmamızda hutbelerin faydalı olması için anlaşılır ve dikkat çekici bir anlatım kullanılması, kısa ve anlaşılır cümlelerin tercih edilmesi, canlı bir anlatım ile herkesin anlayabileceği bir dilin kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Katılımcılar, hutbelerde kullanılan dil ve cümle yapısında sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Akkaya'nın araştırmasına göre, ortalama bir hutbe 552 kelime içermektedir. Hutbelerdeki uzun cümlelerin oranı %16,77, çok uzun cümlelerin oranı ise %3,02'dir.⁹⁰ Onay'ın araştırmasında ise hutbelerin ortalama 7 paragraf, 33 cümle ve 153 kelimedenden oluştuğu, kelime sayılarına göre %47'sinin kısa, %31'inin orta uzunlukta, %2'sinin çok uzun, %22'sinin ise uzun olduğu belirtilmiştir. Uzun cümleler kişilerin dikkatlerinin dağılmasına sebep olduğu için cümlenin başı ile sonu arasında ilişki kurulmasını ve anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.⁹¹ Kısa cümleler ise hem anlamayı hem de dinlemeyi kolaylaştırmaktadır.⁹² Dolayısıyla internet ile büyüyen Z kuşağının dikkat seviyelerinin azlığı ve bir konuya odaklanma süreleri kısalığı göz önüne alınarak hutbelerde uzun ve sıkıcı açıklamalar yerine kısa ve net ifadeler olmasına, günlük hayattaki güncel konuları içermesine önem verilmeli ve din dilini oluşturan sembollerin yerli yerinde kullanılmasına dikkat edilmelidir.

Sonuç

Hutbe, her düzeydeki bireylere hayat boyu fırsatlar sunan ve bireylerin bilgilenmelerini sağlayan yaygın din eğitimi faaliyetleri arasında bulunmaktadır. Hutbeler ibadet ve din eğitimi olmak üzere iki önemli işlevi yerine getirerek bireylerin bireysel ve toplumsal yönelimlerini iyiye yönlentmektedir.

Kuşak aynı dönemde doğmuş, aynı çağın özelliklerini taşıyan, benzer yaşantı alanlarında büyüyen bireyler olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kuşaklar zamanlara, olaylara ve ülkelere göre değişmektedir. Kuşaklar ortalama 20-25 yıl sürmektedir. Z kuşağı 1990-2010 yılları arasında doğan bireyler olarak tanımlanmakla birlikte; ülkemizde internetin geç gelmesinden dolayı 1995-2015 yılları arasında doğan bireyleri kapsadığı genel olarak kabul edilmektedir. Z kuşağı teknolojik yenilikler ve aletler içinde doğan, büyüyen ve yaşayan bir nesildir. Dolayısıyla bu kuşak bireyleri dış çevre ile ilişkisi fazla olmayan zamanını internette ve evde geçiren kişilerdir. Ayrıca görsel

⁸⁹ Altaş, "Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma", 1/492.

⁹⁰ Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", 114.

⁹¹ Durmuş, Zülfikar, "Bilgi Edin (dir) me Aracı Olarak Hutbe", 841.

⁹² Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 9-10.

imgelere odaklanan, yaşamlarını çıkar üzerine kuran, yaratıcı, bağımlı, aceleci, anlık yaşayan bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Z kuşağı bireylerinin davranışları, sosyal ve politik düşünceleri, din ve maneviyat arayışları önceki kuşaklarla farklıdır. bu farklılığın temelinde aile, okul, arkadaş çevresi ve eğitim durumu gibi faktörler bulunmaktadır. Bu araştırma, YDE alanında yer alan hutbelerin Z kuşağına nasıl faydalı olabileceği sorusuna odaklanarak, Z kuşağının hutbeleri nasıl algıladığını ve bu algıların aile ve toplum üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın verileri Konya ili, Beyşehir ve Seydişehir ilçelerinde toplanmıştır. Araştırmaya, yaşları 14 ile 25 arasında değişen 183 birey katılmış olup, katılımcıların yaş ortalaması 17,04 olarak belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunu lise öğrencileri oluşturmaktadır.

Araştırma sonucunda bireylerin dini yeterlilik düzeylerinin yeterli düzeyde olduğu, her hafta veya iki haftada bir Cumaya gittikleri sonucuna ulaşılrken; Cuma hutbelerindeki anlatılan konuların çoğunluk tarafından hatırlanmadığı belirlenmiştir. Bunun sebebi olarak; bireylerin Cuma hutbelerindeki beklentilerinin önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Çünkü bireylerin his ve isteklerinde bilişsel ve duyuşsal durum etkili olmaktadır. Katılımcılar, hutbelerde ele alınan konuların büyük oranda ilgilerini çektiğini belirtmiş ve hutbelerden olumlu yönde etkilendiklerini, ele alınan konuların yararlı olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak, hutbelerin yararlı olmamasına yönelik nedenler arasında; konuların ihtiyaçlara uygun olmaması, aynı konuların sürekli tekrarlanması, hatibin konuşma ve anlatım tarzının yetersizliği, gençlere hitap etmemesi gibi sebepler yer almaktadır.

Araştırmamızda bireylerin ihtiyaç duydukları konu hakkında din görevlilerinden talepte bulunmadıklarını ifade edenlerin (%66.3) oranının yüksek olmasının nedeninin din görevlilerinin onları dinlemeyeceği düşüncesi, dediklerinin hutbelerde ele alınmaması veya merkezden hazırlanması olarak yorumlanmaktadır. Katılımcıların hutbelerin kim tarafından hazırlandığı ile fazla ilgilenmediği görülmüştür. Bununla birlikte katılımcılar hutbelerin imamlar, diyanet, müftü tarafından yerel konular dikkate alınarak hazırlanmasını istemiştir.

Araştırmamızda hutbe konularının; ilmiyal, fıkhi bilgiler, peygamberlerin ve sahabe hayatları, belirli günler ve hafta konularını önerenler olmuştur. Fakat çoğunluk (%49.7) hutbe konularının her konuda olmasını istemekte, hutbelerin günlük yaşama ve güncel konulara (%9.1) cevap vermesi gerektiğini belirtmektedir.

Araştırmamızda, katılımcılar Cuma hutbelerinin sürelerini normal olarak değerlendirmiş; hutbelerin anlaşılır, sade bir anlatıma sahip olması ve ilgi çekici konulara değinmesi halinde daha verimli olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca, katılımcıların çoğu hutbelerin yazılı bir metinden okunarak sunulduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak, Z kuşaağının Cuma hutbelerine katılım sağladığı, hutbelerden umut bekleedikleri ve olumlu yönden etkilendikleri görölmektedir. Bununla birlikte Z kuşaağı hutbelerin sunumu, süresi, konuları ve imamların yaklaşımlarından dolayı problemler yaşamaktadır.

Öneriler

- 1- Din görevlilerinin hutbelerin sunumunda farklı yöntem ve teknikler kullanmaları,
- 2- Z kuşaağı bireylerinin teknolojiyi iyi kullandıkları için hutbelerin anlatımında dijital içeriklerin tasarlanması,
- 3- Z kuşaağının özellikleri dikkate alınarak; hutbelerdeki dil, üslup ve içeriğin esnek olması,
- 4- Z kuşaağının dikkat ve odaklanma sürelerinin az olduğu dikkate alınarak hutbe süreleri minimum seviyeye çekilmesi ve cümlelerin kısa ve net olması,
- 5- Z kuşaağının eski kelime ve kavramları bilmemeleri nedeniyle hutbede geçen kelime ve kavramların onların anlayacağı şekilde hazırlanması,
- 6- Z kuşaağının özellikleri dikkate alınarak hutbelerde görsel sunumlar, sorgulama, örnek olay gibi yöntemler kullanılması önerilir.

Kaynakça

- Açıkgöz, H. Mustafa. *Etkili İletişim*. Ankara: Elis Yayınları, 2005.
- Akkaya, Ümit Harun. “Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi”. *Bilimname* 2021/44 (30 Nisan 2021), 83-129.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Yeni Hutbelerim*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1936.
- Aksoy, Ayşe. *Z Kuşağı ve Din (Trabzon İli Örneği)*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Altaş, Nurullah. “Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma”. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 1/481-492. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Altıntaş, Ramazan. “Cami Odaklı İrşad Hizmetlerinin Niteliği Nasıl Artırabilir?” *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 1/233-244. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Altuntuğ, Nevriye. “Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 4/1 (2012), 203-212.
- Arslan, Ahmet. “Türkiye’de Din Eğitimi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1995).
- Arslan, Halil. *Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Aydın, Nida. *Z Kuşağı ve Din*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1998. Erişim 29 Aralık 2022
- Bayhan, Vehbi. “Kuşaklar Sosyolojisi ve Türkiye İçin Yeni Bir Kuşak Analizi”. *Sosyoloji Divanı Dergisi* 13/1 (2019).
- Beyaz, Rafet. “Z Kuşağı Tüketicilerinin Kişilik Özellikleri ve Bilinçli Tüketim Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Gençlik Araştırma Dergisi* 8/22 (2020), 51-75.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık, 4. Baskı., 1999.
- Can, İslam. “Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2017), 507-532.

- Celfin. *Din toplum ilişkisi bakımından cuma hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit örneği*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Cohen, Jacob. *The Analysis of Variance. In Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2. Basım, 1988.
- Çakan, İsmail Lütfü. *Dini Hitabet*. İstanbul: İfav Yayınları, 2005.
- Çakır, Şule. *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Algısı(1980-2017)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çalışkan, Sacide. *Z Kuşağında Deizm Algısı Ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çanakçı, Ahmet Ali. "Cami Cemaatinin Din Görevlilerine Bakışı: Balıkesir Örneği". *Journal of Balıkesir University Faculty of Theology* 1/2 (2015), 253-282.
- Çetin, Rabia. *Ortaöğretim Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri Ve Ahlaki Çözülme Eğilimleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çiçek, M. Halil. "Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 1-18.
- Demir, Zekiye. "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi (2001-2011)". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 95-118.
- Demircioğlu, Aytekin - Çelik, Büşra. "Yaygın Din Eğitiminin Neliği". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (05 Nisan 2020), 7-23.
- Doğan, Recai. "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler". *Dini Araştırmalar* 1/2 (01 Haziran 1998), 5-51.
- Doğan, Recai. "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din eğitimi Açısından Hutbeler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (01 Haziran 1999), 491-534.
- Doğan, Recai. "Yaygın Din Eğitiminin Neliği". *Din Eğitimi (El Kitabı)*. Ankara: Grafiker, 5. Basım, 2017.
- Doğru, Mehmet. *Hitabet*. İstanbul: Damla Yayınları, 2000.
- Döner, Muhammet. *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

- Durmuş, Zülfiyar. "Bilgi Edin (dir) me Aracı Olarak Hutbe". *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*. 839-852. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Ebu Davut. *Edep*, 23.
- Er, Ali İhsan. *Hutbelerdeki İslam İktisadi İle İlgili Söylemlerin Tahlili: İstanbul İli Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ercan, Ahmet. *Diyanet İşleri Başkanlığının 2017 Yılında Yayımladığı Cuma Hutbelerinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Erçin, Tahir. *Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde Geçen İhtilaflı Haberler (1980-1990)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gökçe, Sena - Tekin, İshak. "Z Kuşağının Dindarlık Eğilimleri". *Talim* 5/2 (ts.), 182-205.
- Göküş, Şeref. "Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Çocuk ve Çocuk Eğitimi (2010-2015)". *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II*. 1345-1353. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Görgülü, Hasan Ali. "Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hutbede İzlediği Metot ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 171-2335.
- Gülнар, Mehmet. *Gazete ve Cuma Hutbesi Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gürsu, Orhan - Önce Özokudan, Fatmana Semiha. "Ergenlerde Dindarlık, Narsizm Ve Özgüven". *Turkish Academic Research Review* 4/4 (2019), 439-454. <https://doi.org/10.30622/tarr.648729>
- İnce, Fatma. *Kuşaklar Arası Etkin İletişim ve Davranış*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2018.
- İşal, Elvan Ecem. *Pierre Bourdieu kavramları üzerinden cuma hutbelerinin analizi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 1999.
- Karadoğan, Ahmet. "Z Kuşağı ve Öğretmenlik Mesleği". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 9-42.

- Karahan, Mücahit. *2015-2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Karataş, Meryem. "Camilerde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 4/1 (15 Haziran 2022), 1-21. <https://doi.org/10.53442/bider.vi.1064783>
- Karslı, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Manevi-İnsani Değerler ve Dindarlık İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (24 Haziran 2021), 143-174.
- Kaya, Mahmut. "Hitâbet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hitabet>
- Kaya, Mustafa. *Ortaöğretim Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık ve Dijital Okuryazarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kaya, Umut. "2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz". *Amasya İlahiyat Dergisi*, 221-258.
- Kaymakcan, Recep. "Yaygın Din Eğitiminde Yöntem". *İslami İlimlerde Metodoloji (Usül) Meselesi*. ed. Seyid Ali Tüz - İsmail Kurt. 51-91. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Keyifli, Şükrü. "Cami İçi Din Eğitimi ve İletişim Süreci Olarak Hutbeler". *Ekev Akademi Dergisi* 17/55 (2013), 71-88.
- Keyifli, Şükrü. "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 25-41.
- Kılavuz, M. Akif - Yılmaz, Hüseyin. "Örgün Ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi Ve Öğretimi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2019), 123-139.
- Kılıç, Selim. "Etki Büyüklüğü". *Jouranal of Mood Disorders* 4/1 (2014), 44-46.
- Kılıç, Selim. "Örnekleme Yöntemleri". *Journal of Mood Disorders* 3/1 (2013), 44-46.
- Kırpık, Gülşen. "Z Kuşağının Girişimcilik, Profesyonellik ve Liderlik Niyeti Üzerine Bir Araştırma: Kahta Örneği". 36-55. Şanlıurfa: İksad Yayınevi, 2018.
- Kocaman, Kasım. *Dini İletişimde Hutbe*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kocaman, Kasım. "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1258-1271.

- Koçyiğit, Talat. *İslami Davetin Mahiyeti ve Peygamberin Hutbeleri*. Ankara: Kılıç Yayınları, 1995.
- Köktener, A., Algül A. “Z kuşağı Youtube Kullanım Motivasyonları”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/4 (2020), 417-434.
- Köylü, Mustafa. *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*. Ankara Okulları, 2003.
- Kuppersemidt, B. R. “Multigeneration Employees: Strategies for Efective Management”. *The Care Manager* 19/1 (2000), 65-76.
- Müslim, E. H. b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisâbur. “Cuma”. *Câmiu’s-Sahih, (Sahihi Müslim)*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Onay, Ahmet. “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 1-13.
- Onur, Bekir. “Kuşak Kavramı ve Kuşaklararası Diyalog”. *Eğitim ve Bilim* 4/23 (1980).
- Önkal, Ahmet. “İrşad Vasıtası Olarak Hutbe”. 1. *Din Şurası Tebliğleri ve Müzakereleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Öz, Ayhan. “Kaynak Ve Alıcı Yönünden Etkili İletişimin Odak Noktaları Ve Bunların Dinî İletişime Etkileri”. *Bilimname* 2017/33 (29 Mayıs 2017), 119-139. <https://doi.org/10.28949/bilimname.345566>
- Özbolat, Abdullah. “Hutbelerde Söylem Değişimi- Diyanet Hutbeleri Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/9 (2013), 662-679.
- Özdemir, Nebi. “Kuşaklararasılık ve Kültürel Değişme”. *Çocuk ve Medeniyet* 4/7 (2019), 125-149.
- Özkan, Mustafa - Solmaz, Betül. “The Changing Face of the Employees-Generation Z and Their Perceptions of Work (a Study Applied to University Students)”. *Proceia Economics and Finance* 26 (2015), 476-483.
- Özodaşık, Mustafa. “Z Nesli Ve İletişim Sorunları”. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi* 27/4 (2019), 113-136.
- Paçacı, İbrahim. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Pembekar. “Z Kuşağı Gençlerin Dinamiklerini Değiştirmeye Geliyor” (09 Nisan 2014). <https://www.milliyet.com.tr/cocuk/z-kusagi-genclerin-dinamiklerini-degistirmeye-geliyor-1864431>

- Prensky, Marc. "Digital Natives, Digital Immigrants Part 2: Do They Really Think Differently?" *On the horizon*.
- Prensky, Marc. "H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom". *Innovate: Journal of Online Education* 5/3 (2009).
- Sarioğlu, Elif Başak. *Y'leri Anla, Değiştirme: Kurumsal Hayatta Milenyum Kuşağı ve İletifim*. Hũmanist Kitap, 2018.
- Selçuk, Mualla. *Camilerde Yetişkinlere Yönelik Din Eğitimi Çalışmaları*. Eskişehir: Açıköğretim Fakũltesi Yayınları, 2002.
- Singh, Amarendra P. - Dangmei, Jianguanglung. "Understanding the Generation Z: The Future Workforce". *South-Asian Journal of Multidisciplinary Studies* 3/3 (2016), 1-5.
- Swanzen, Rika. "Facing the Generation Chasm: The Parenting and Teaching of Generations Y and Z". *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 9/2 (2018), 125-150.
- şen, Ziya. "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi Ve Daha Mũkemmelle Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler". *1. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 1/493-504. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008. https://isamveri.org/pdfdrq/D182236/2008/2008_SENZ.pdf
- Tan, Zeki. "Hutbe Dilinin Yeniden İnşası". *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*. 157-170. İğdir: İğdir Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Taşan, Yusuf. *Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri Ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitũsũ, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Topuz, Aslı. "Yaygın Din Eğitimi Faaliyetlerinin Z Kuşağının İlgi Ve İhtiyaçları Açısından Değerlendirilmesi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)". *Sũleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitũsũ Dergisi* 46/2 (2023), 127-155.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara, 4. Basım, 2010.
- Tosun, Cemal. *Din ve Kimlik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Tuncer, M Umut. "Ağ Toplumunun Çocukları: Z Kuşağının Kişilerarası İletifim Becerilerinin Çok Boyutlu Analizi". *Atatũrk İletifim Dergisi* 10 (2016), 33-45.
- Tũrk, Aycan. *Y Kuşağı*. İstanbul: Kafekũltür Yayıncılık, 2017.
- Twenge, Jean M. *Ben Nesli*. İstanbul: Kaknũs Yayınları, 2013.

- Twenge, Jean M. *İ Gen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy- and Completely Unprepare for Adulthood and What That Means for the Rest of Us*. New York: Atrua Books, 2017.
- Twenge, Jean M. *İ Nesli*. İstanbul: Kaknus Yayınları, 2018.
- Ürün, Nurettin. *Erken Cumhuriyet Döneminde Dinin Merkezileşmesine Bir Örnek:cuma Hutbeleri*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Vural, Ahmet. *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yaşar, Mehmet. *Günümüz Cuma Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 93-107.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 7. Basım, 2008.
- Yılmaz, Hüseyin. *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Yılmaz, Hüseyin. "Yaygın Din Eğitimi Kurumları Ve Toplumsal Barış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2001), 329-356.
- Zengin, Halise Kader. "Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)". *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II*. 121-147. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- DİB 1989 Yılı İstatistikleri*. Ankara: DİB APK Daire Başkanlığı, 1989.
- DİB 1997 Yılı İstatistikleri*. Ankara: DİB APK Daire Başkanlığı, 1998.